

Л. М. Мінакова

Філалагічны факультэт,
кафедра беларускай мовы

МАСТАЦКІ ТЭКСТ ЯК АБ'ЕКТ ЛІНГВІСТЫЧНАГА АНАЛІЗУ

Настаўніку беларускай мовы і літаратуры даводзіцца пастаянна працаваць з тэкстамі разнастайнай стылістычнай аформленасці – навуковымі, публіцыстычнымі, афіцыйна-справавымі. Найчасцей узнікае патрэба аналізаваць праграмныя творы мастацкай літаратуры (вершы, апавяданні, урыўкі з аповесцей, раманаў). Творчасць пісьменніка, героі і вобразы, створаныя аўтарам, увасоблены ў яго мове

і толькі праз яе могуць стаць зразумелымі шматлікаму чытачу. Даследаванне светапогляду, стылю мастака слова немагчыма без усебаковага, грунтоўнага вывучэння мовы яго твораў.

Якое ж месца сярод іншых відаў аналізу (літаратуразнаўчага, стылістычнага, тэксталагічнага) адводзіцца лінгвістычнаму аналізу? “Пры ўдумлівым чытанні нярэдка сустракаюцца такія не зусім лёгкія для хуткага ўспрымання з’явы, якія патрабуюць тлумачэння і асэнсавання. Высвятленне іх значэння і ўжывання з’яўляецца неабходнай умовай для правільнага ўразумення як усяго твора ў цэлым, так і асобных яго частак. І менавіта лінгвістычны аналіз з’яўляецца найбольш важным для разумення тэксту як пэўнай інфармацыі...” [1, с. 8].

Спецкурс “Лінгвістычны аналіз мастацкага тэксту” быў упершыню ўключаны ў навучальныя планы філалагічных факультэтаў ВДУ ў 70-я гады мінулага стагоддзя, такую ж назву мела і яго першая праграма (1976 г.), складзеная І.Я. Лепешавым. На сучасным этапе навучання існуе пад назвай “Лінгвістычны аналіз тэксту”. Даная мовазнаўчая дысцыпліна адыгрывае значную ролю ў адукацыі будучага настаўніка-філолага. Студэнты набываюць веды, якія маюць выключна важнае значэнне пры выкладанні мовы і літаратуры ў сярэдняй школе. У задачы спецкурса ўваходзіць набыццё студэнтамі неабходных ведаў пра моўныя асаблівасці мастацкага тэксту, засваенне метадыкі лінгвістычнага аналізу, выпрацоўка адпаведных уменняў і навыкаў і падрыхтоўка будучых настаўнікаў да лінгвістычнага каменціравання вершаваных і праяічных твораў у школе.

Лінгвістычны аналіз мастацкага тэксту – гэта “вытлумачэнне разнастайных моўных фактаў, каменціраванне “моўных цяжкасцей”, часцей за ўсё абумоўленых спецыфікай мовы мастацкай літаратуры, эстэтычнай функцыяй слова” [1, с. 7]. Пры даным аналізе пад увагу часта бяруцца непасрэдна не выказаныя думкі і пачуцці персанажаў твора або самога аўтара тэксту, тады ўводзіцца паняцце падтэксту. Падтэкст – гэта “слоўна не выражаны змест тэксту ці яго часткі, інакш кажучы, тое, што ўгадваецца, усведамляецца па асобных мастацкіх дэталях у аўтарскай мове, найперш у бытавых і пейзажных апісаннях” [2, с. 8].

На практычных занятках для лінгвістычнага аналізу прапануюцца вершы беларускіх паэтаў. Студэнтам трэба памятаць, што даны від аналізу адрозніваецца ад літаратуразнаўчага, мэта якога – вывучыць мастацкі твор як факт развіцця грамадскай думкі і факт гісторыі літаратуры. Тым не менш пры аналізе неабходна вызначыць тэму, ідэю, праблемнае поле верша, без гэтага лінгвістычная характарыстыка твора будзе няпоўнай. Студэнты паспрабуюць адказаць на пытанні, як

асноўная думка верша ўплывае на выбар моўных сродкаў, пры дапамозе якіх выражаецца ідэйны і звязаны з ім эмацыянальны змест мастацкага твора, як аўтарская індывідуальнасць выяўляецца ў выбары слоў, іх форм, сінтаксічных канструкцый. “Лінгвістычны аналіз звычайна дапаўняецца стылістычнымі назіраннямі над прыёмамі індывідуальна-аўтарскага выкарыстання моўных сродкаў, і тады мастацкі тэкст разглядаецца як цэласная структура, у якой усе моўныя элементы займаюць сваё месца, матываванае кантэкстам, гістарычнай эпохай і ўмовамі адлюстравання грамадскага жыцця” [2, с. 11].

Увага да моўных сродкаў паэтычнага тэксту дазваляе ўспрыняць верш як узор слоўнага майстэрства. Слова, устойлівы выраз, сінтаксічная канструкцыя падпарадкаваны ў творы камунікатыўным і эстэтычным задачам, адначасова ўваходзяць у сістэму літаратурнай мовы і ў сістэму сродкаў выяўленчай выразнасці.

Сістэма выяўленча-выразных сродкаў мастацкага твора змяшчае адзінкі розных узроўняў – гукавога, лексічнага, лексіка-семантычнага, марфалагічнага і сінтаксічнага. Аналізуючы гукавыя сродкі мастацкай вобразнасці, студэнты спыняюць сваю ўвагу на алітарацыі, асанансе, гукаперайманні. Паўтарэнне аднолькавых або аднародных зычных і галосных гукаў служыць для ўзмацнення гукавой і інтанацыйнай выразнасці маўлення. Да вобразна-выяўленчых сродкаў лексічнага ўзроўню адносяцца сінонімы, антонімы, паронімы, аказіяналізмы. У пэўнай ступені спрыяюць вобразнасці ўжытыя ў вершах архаізмы і гістарызмы, неалагізмы, дыялектная і спецыяльная лексіка, запазычанні са славянскіх і заходнееўрапейскіх моў, нават назва твора. Парэміялагічныя сродкі (прыказкі і прымаўкі, фразеалагізмы) надаюць мове твораў вобразны, маляўнічы характар, адлюстроўваюць нацыянальны каларыт беларускай мовы, яе адметнасць і непаўторнасць. Як вядома, найбольшай колькасцю моўных адзінак прадстаўлены ў вершаваных творах лексіка-семантычныя сродкі мастацкай выразнасці. Слова і выразы, ужытыя ў пераносным значэнні з мэтай дасягнення большай выяўленчай выразнасці мовы твораў, можна падзяліць на некалькі груп у залежнасці ад таго, на якой падставе адбываецца перанос назвы з аднаго прадмета на другі. Да тропай, заснаваных на сумежнасці, адносяцца алегорыя, гіпербала, катахрэза, літота, метафара, параўнанне, сімвал, сінестэзія, эпітэт. Тропы, заснаваныя на выкарыстанні мнагазначнасці слова, прадстаўлены алузіяй, іроніяй, каламбурам, парадоксам, паранамазіяй, эмфазай; антанамазія, метанімія, сінекдаха заснаваны на сумежнасці з’яў; тропы, заснаваныя на кантрасце, – аксюмаран, антытэза, антыфразы; на тоеснасці з’яў заснаваны перыфразы,

плеаназм, таўталогія. Як адзначаюць студэнты, лексіка-семантычныя сродкі выяўленчай выразнасці ўяўляюць найбольшую цікавасць пры лінгвістычным аналізе тэксту. Пры аналізе сінтаксічных выяўленча-выразных сродкаў разглядаюцца фігуры дабаўлення (анафара, ампліфікацыя, анадыпложіс, аплікацыя, дыяфара, ізакалон, кальцо, падваенне, паліптатон, паралелізм, перыяд, полісіндэтон, сімплака, эпіфара), фігуры перастаноўкі (анакалуф, антыметабала, гіпербатон, зейгма, інверсія, парцэляцыя, парэнтэза, хіязм, эпіфраз, сегментацыя), фігуры ўбаўлення (апасіяпеза, прасіяпеза, эліпсіс, асіндэтон).

Неабходна звяртаць увагу студэнтаў на словы, якія маюць не той сэнс або не тую эмацыянальную афарбоўку, з якімі яны звычайна ўжываюцца ў мове. Такія словы адразу звяртаюць на сябе ўвагу, нясуць дадатковую інфармацыю, выконваюць важную эстэтычную функцыю.

Назіранні над творам у працэсе лінгвістычнага аналізу дапамагаюць глыбока пранікнуць у сутнасць ідэйнага зместу твора, адчуць майстэрства “плана выражэння”, абвастраюць вобразнае ўспрыманне мастацкага тэксту, спрыяюць развіццю вуснага і пісьмовага маўлення.

Спіс выкарыстанай літаратуры

- 1 Лепешаў, І. Я. Лінгвістычны аналіз тэксту: вучэб. дапам. / І. Я. Лепешаў. – Мінск: Вышэйшая школа, 2009. – 287 с.
- 2 Малажай, Г. М. Лінгвістычны аналіз тэксту: вучэб. дапам. / Г. М. Малажай. – Мінск: Вышэйшая школа, 1992. – 367 с.